Alls konar alveg

OrÃ°iÃ° *alveg* er alÃ¾ekkt enda meÃ° Ã¾eim algengustu. Ã?aÃ° virÃ°ist Ã¾Ã³ vera tiltÃ¶lulega ungt Ã mÃ¡linu Ã¾vÃ aÃ° elsta Ã¶rugga dÃ¦miÃ° sem fundist hefur er frÃ¡ Ã¾vÃ um 1800. Ã?etta dÃ¦mi er Ã hinum vinsÃ¦lu StellurÃmum SigurÃ°ar PÃ©turssonar (1759â??1827), skÃ¡lds, leikritahÃ¶fundar og sÃ½slumanns:
Tekur aÃ° syfja trÃ³Ã°ur klyfja Grana,
bannar grÃma [= nÃ³tt] gleÃ°skap meir
gengin rÃma **alveg** deyr.

NÃº Ã¡ dÃ¶gum er *alveg* langalgengasta orÃ°iÃ° Ã merkingunni â??algerlegaâ??, â??fullkomlegaâ??, eins og sjÃ¡ mÃ¡ Ã¡ eftirfarandi mynd en hÃºn sÃ½nir fjÃ¶lda dÃ¦ma um *alveg* og nokkur samheiti Ã¾ess Ã *RisamÃ¡lheildinni* (2022):

FjÃ¶ldi dÃ¦ma um *alveg* og Ã½mis samheiti orÃ°sins Ã *RisamÃ¡lheildinni* (2022).

Ã?essir yfirburÃ°ir orÃ°sins eru ekki alveg nÃ½tilkomnir. Ã• sÃÃ°ari hluta 19. aldar jukust vinsÃ¦ldir *alveg* mjÃ¶g hratt eins og sjÃ¡ mÃ¡ Ã¡ eftirfarandi mynd en hÃºn sÃ½nir fjÃ¶lda dÃ¦ma um *alveg* og nokkur samheiti orÃ°sins Ã blÃ¶Ã°um frÃ¡ 19. Ã¶ld.

FjÃ¶ldi dÃ¦ma Ã blÃ¶Ã°um frÃ¡ 19. Ã¶ld um *alveg* og Ã½mis samheiti (TÃmarit.is).

FÃ¡ dÃ¦mi eru um Ã¶ll orÃ°in framan af tÃmabilinu enda er textamagniÃ° heldur rÃ½rt. En Ã¾egar upp Ãºr 1860 fer *alveg* aÃ° sÃ¦kja Ã sig veÃ°riÃ°. Ã• lok aldarinnar ber Ã¾aÃ° sÃÃ°an hÃ¶fuÃ° og herÃ°ar yfir samheitin. NÃ¦stalgengasta orÃ°iÃ° Ã¡ myndinni er *algerlega*, *algjÃ¶rlega* sem rÃs nokkuÃ°. DÃ¦mum um Ã¶nnur orÃ° fjÃ¶lgar vissulega lÃka en Ã¾aÃ° skÃ½rist af vaxandi efnismagni Ã¡ tÃmabilinu. DÃ¦mi eru Ã blÃ¶Ã°um um Ã¶ll orÃ°in nema *alveg* frÃ¡ Ã¾vÃ fyrir 1840 (allt frÃ¡ einu dÃ¦mi og upp Ã 79). Elsta dÃ¦miÃ° um *alveg* Ã blÃ¶Ã°um er frÃ¡ 1846 svo aÃ° framgangur orÃ°sins er bÃ½sna hraÃ°ur.

OrÃ° verÃ°ur til

TaliÃ° hefur veriÃ° aÃ° orÃ°iÃ° sÃ© nÃ½myndun, upprunnin Ã talmÃ¡li. En einnig er hugsanlegt aÃ° orÃ°iÃ° hafi veriÃ° tilbÃºningur lÃ¦rÃ°ra manna, ef til vill sett saman til hÃ¶fuÃ°s tveim orÃ°um, *aldeilis* og *allagutu*. Fyrra orÃ°iÃ° er tÃ¶kuorÃ° (sem barst Ã mÃ¡liÃ° Ãºr dÃ¶nsku Ã¡ 17. Ã¶ld, *aldeles*) og kann af Ã¾eim sÃ¶kum aÃ° hafa veriÃ° illa sÃ©Ã° Ã¡ tÃmum rÃ³mantÃkur og hreintungustefnu. SÃÃ°ara orÃ°iÃ°, *allagutu*, er afbÃ¶kun Ãºr *alla gÃ¶tu*, *allar gÃ¶tur*, sem nÃº er einkum notaÃ° Ã tÃmasambÃ¶ndum Ã¡ borÃ° viÃ° *allar gÃ¶tur sÃÃ°an*. Ã•Ã°ur fyrr hafÃ°i *alla gÃ¶tu*, *allar gÃ¶tur* mun vÃÃ°ara notkunarsviÃ°, eins og sjÃ¡ mÃ¡ af eftirfarandi dÃ¦mi Ãºr orÃ°abÃ³k SigfÃºsar BlÃ¶ndals: *sÃ¡ allar gÃ¶tur Ã austri nokkra dranga* â??sÃ¡ alveg Ã austri â?¦â??. Eggert Ã?lafsson (1726â??1768) virÃ°ist hafa amast viÃ° framburÃ°inum sem ritmyndirnar *allagutu* (*alla gutu*) endurspegla. Svo kann aÃ° hafa veriÃ° um fleiri mÃ¡lsmetandi menn og hugsanlega var *alveg* beinlÃnis myndaÃ° til aÃ° koma Ã staÃ°inn; sÃÃ°ari hlutinn *-veg* hefur sÃ¶mu merkingu og *gata* og nÃ½myndunin *alveg* hefur Ã¾vÃ legiÃ° beint viÃ°.

LipurÃ° og sveigjanleiki

MerkingartilbrigÃ°i og hlutverk *alveg* eru Ã nÃºtÃmamÃ¡li talsvert fleiri en rÃ¡Ã°a mÃ¡ af orÃ°abÃ³kum. OrÃ°iÃ° samsvarar vissulega oftast atviksorÃ°um Ã¡ borÃ° viÃ° *algerlega* og *gersamlega* aÃ° merkingu. En oft samsvarar Ã¾aÃ° frekar *mjÃ¶g*, *talsvert*, *hÃ¦glega* og *aÃ° minnsta kosti*, allt eftir samhengi, eins og hÃ©r mÃ¡ sjÃ¡ dÃ¦mi um:

DÃ¦mi um *alveg* Ã samhengi	Merking *alveg*
MÃ©r finnst **alveg** sorglegt Ã¾egar aÃ° fÃ³lk sÃ½nir ekki Ã¡huga Ã¡ bÃ¶rnunum sÃnum	â??mjÃ¶gâ??
svo fer Ã©g lÃka **alveg** oft Ã BÃºstaÃ°i fÃ©lagsmiÃ°stÃ¶Ã°ina okkar	â??talsvert, nokkuÃ°â??
Ã¾Ãº getur **alveg** keypt Ã¾Ã©r sÃma Ã¡ tuttugu Ã¾Ãºsund	â??hÃ¦glega, auÃ°veldlegaâ??
Ã?etta er vÃ¦gast sagt stÃ³rsÃ½ning Ã¾vÃ aÃ° viÃ° erum meÃ° **alveg** hundraÃ° manns Ã¡ sviÃ°i.	â??aÃ° minnsta kostiâ??

Alveg er iÃ°ulega greint sem atviksorÃ° Ã orÃ°abÃ³kum. Ã?Ã³ kemur Ã¾aÃ° stundum fyrir Ã stÃ¶Ã°u lÃ½singarorÃ°s: *Ã¾aÃ° var alveg logn*, *Ã¾Ãº ert alveg met*, *Ã¾etta var alveg hryllingur*. HÃ©r mÃ¦tti Ã Ã¶llum tilvikum hafa lÃ½singarorÃ°iÃ° *alger* Ã staÃ°inn (*algert logn*, *algert met*, *alger hryllingur*). Loks getur *alveg* veriÃ° Ã¾aÃ° sem kallaÃ° er Ã¡ Ãslensku orÃ°rÃ¦Ã°uÃ¶gn (e. *discourse particle*). SlÃk orÃ°, sem eru oft upphaflega atviksorÃ°, bera ekki eiginlega merkingu heldur gegna Ã¾au fremur tilteknum hlutverkum Ã samrÃ¦Ã°um og oft mÃ¡ sleppa Ã¾eim Ã¡n Ã¾ess aÃ° merking raskist. Sem dÃ¦mi um orÃ°rÃ¦Ã°uagnir mÃ¡ nefna *sko*, *ha* og *Ã¾Ãºst* (< *Ã¾Ãº veist*). OrÃ°rÃ¦Ã°uagnir hafa margvÃ-slegan tilgang. Sumar Ã¾eirra eru t.d. notaÃ°ar sem hikorÃ°, Ã¾.e. orÃ° sem mÃ¦landi grÃpur til Ã¾egar hann reynir aÃ° vinna sÃ©r tÃma Ã samrÃ¦Ã°um. Greina mÃ¡ Ã¾rjÃº mismunandi hlutverk *alveg* sem orÃ°rÃ¦Ã°uagnar:

DÃ¦mi um *alveg* Ã samhengi	Hlutverk *alveg* sem orÃ°rÃ¦Ã°uagnar
Ã©g hlusta **alveg** Ã¡ Ãºtvarp en Ã©g geri Ã¾aÃ° samt sjaldan	dempun
og hÃºn **alveg**: â??ertu eitthvaÃ° bilaÃ°ur?â??	merki um beina rÃ¦Ã°u
Ã¾aÃ° var **alveg** frekar gaman	hik

Ã• fyrsta dÃ¦minu kemur *alveg* fram sem nokkurs konar dempun sem stendur Ã¾Ã¡ Ã sambandi viÃ° andmÃ¦li sem fylgja (Ã dÃ¦minu hÃ©r markast Ã¾essi andmÃ¦li af tengingunni *en*). Ã• nÃ¦sta dÃ¦mi er *alveg* notaÃ° til aÃ° lÃ¡ta Ã¡heyranda vita aÃ° nÃº komi tilvitnun Ã einhvern annan, Ã¾.e. bein rÃ¦Ã°a. *Bara* er oft notaÃ° Ã sama tilgangi: *og hÃºn **bara**: â??ertu eitthvaÃ° bilaÃ°ur?â??*. Ã• Ã¾riÃ°ja dÃ¦minu notar mÃ¦landinn *alveg* vÃ¦ntanlega til aÃ° vinna sÃ©r tÃma, hann fÃ¦r meÃ° Ã¾essu Ã¶rlÃtiÃ° tÃ³m til aÃ° Ã¡kveÃ°a hvaÃ° hann segir nÃ¦st.

Alveeg

FjÃ¶lbreytni orÃ°sins *alveg* snÃ½st ekki eingÃ¶ngu um merkingu og hlutverk heldur lÃka framburÃ°. Stundum er lÃ¶gÃ° mikil Ã¡hersla Ã¡ sÃÃ°ara atkvÃ¦Ã°iÃ° og Ã¾Ã¡ teygist Ã¡ e-inu: *alveeg*. Ã?essi framburÃ°ur varÃ° talsvert Ãºtbreiddur Ã kjÃ¶lfar Ã¾ess aÃ° nÃ¶ldurseggurinn IndriÃ°i kom fram Ã¡ sjÃ³narsviÃ°iÃ° Ã gamanÃ¾Ã¡ttunum FÃ³stbrÃ¦Ã°rum sem sÃ½ndir voru Ã¡ StÃ¶Ã° 2 um og upp Ãºr aldamÃ³tum. IndriÃ°a var tamt aÃ° bera *alveg* fram meÃ° Ã¾essum hÃ¦tti.

VinsÃ¦ldir IndriÃ°a urÃ°u slÃkar aÃ° framleidd var sÃ©rstÃ¶k spiladÃ³s Ã¾ar sem heyra mÃ¡tti Ã honum. HÃ©r mÃ¡ sjÃ¡ JÃ³n Gnarr fÃ¡ Ã hendur fyrsta IndriÃ°a-hnappinn:

Heimildir

KatrÃn AxelsdÃ³ttir. 2025. Allavega *alveg*. *OrÃ° og tunga* 27:1â??30.
RisamÃ¡lheildin. 2022. Stofnun Ã•rna MagnÃºssonar Ã Ãslenskum frÆÃ°um. malheildir.arnastofnun.is (sÃ³tt Ã oktÃ³ber 2024).
SigfÃºs BlÃ¶ndal. 1920â??1924. *Ã•slensk-dÃ¶nsk orÃ°abÃ³k*. ReykjavÃk.
SigurÃ°ur PÃ©tursson. 1844. *LjÃ³Ã°mÆli SigurÃ°ar PÃ©turssonar*. ReykjavÃk.
SÃ¸rensen, Preben Meulengracht. 1977. Alveg.â?¯*Opuscula* 2 (2):245â??253. Bibliotheca ArnamagnÃ¦ana 25 (2).
TÃmarit.is. [Ã•n Ã¡rtals.] LandsbÃ³kasafn Ã•slands â?? HÃ¡skÃ³labÃ³kasafn. timarit.is (sÃ³tt Ã september 2024).

Mynd

KatrÃn AxelsdÃ³ttir er prÃ³fessor Ã Ãslensku sem Ã¶Ã°ru mÃ¡li. RannsÃ³knir hennar eru einkum Ã¡ sviÃ°i mÃ¡lsÃ¶gu.